

Историографија

Васо ЧУБРИЛОВИЋ
академик

О ОДГОВОРНОСТИ НАУКЕ И НАУЧНИКА ПРЕМА СВОМ НАРОДУ

(Приредио Здравко Антонић)

Као научни радник — историчар, уз то Босанац, био сам у прилици да се више од три деценије дружим са професором Васом Чубриловићем и да с њим често разговарам о разним питањима и проблемима из наше новије историје. Из тих разговора настала је идеја да се сачини једна посебна књига — Погледи Васе Чубриловића на нашу историју XIX и XX века, где би историја Босне и Херцеговине била у средишту њене пажње. Договорили смо се да књига садржи следећа поглавља:

- 1. Васо Чубриловић као историчар и јавни радник,*
- 2. Разговори са Васом Чубриловићем,*
- 3. Изабрани радови Васе Чубриловића који се односе претежно на БиХ и нека суштинска питања новије историје народа Југославије и*
- 4. Библиографија објављених и необјављених историографских радова Васе Чубриловића.*

Прије него што смо књигу завршили, Васо Чубриловић је умро 11. јуна 1990. године.

Имајући у виду актуелност појединих историографских питања која ће наћи своје место у књизи, овом приликом уступамо Редакцији часописа „Токови” дио текста из поглавља II — Разговори ... у којем професор Чубриловић размишља о одговорности науке и научника према свом народу.

Текст се објављује у форми у којој је и настао.

По занимању сте историчар, професор Универзитета. Добили сте највеће звање — академик у неколико академија. Како се на Ваш живот одразило Ваше занимање историчара и професора Универзитета?

— Право речено и мени самом у раној младости показала се склоност ка историјској науци. Она ме је увек привлачила јер ме је стално интересовала прошлост како моје земље и мога народа, тако и судбина земаља и народа шире Земаљске кугле. Зато се ништа нисам премишљао кад сам, крајем 1918. и почетком 1919.

године — после полагања матуре у Сарајеву — отишао у Загреб и уписао се тамо на Филозофски факултет да студирам историјске науке. Ви знате да сам пре тога, као ђак у гимназији умешао се у велики народни покрет у Босни и Херцеговини и учествовао у сарајевском атентату. Од тога времена сам се занимао и за јавни живот у мојој земљи. Учествовао сам у њему, али ипак не у толикој мери да би занимање политиком постало основно занимање. Више ме је привлачила историјска наука него дневна политика.

Зато сам докторирао и објављивао научне радове из ове науке и, након, дошао за наставника историје на Београдском универзитету почетком тридесетих година овог века.

Од 1930. до 1967. био сам на том положају чак и онда кад сам од 1945. до 1951. године, био савезни министар пољопривреде и других ресора у влади Јосипа Броза Тита. За то време остао сам професор универзитета, држао предавања студентима, испитивао их на испитима и руководио Одељењем историјских наука на Филозофском факултету. Истина, за то време нисам примао плату професора универзитета, али сам све послове вршио и учествовао у раду Филозофског факултета у Београду.

Као што видите, бавио сам се политиком, али наука ми је била главна. Зашто је то било тако-тешко је рећи. По свој прилици с тога што нисам имао склоности према дневној политици, јер су ме наука и универзитет више привлачили.

О мојим научним радовима из историје Југославије и њених народа и земаља, говорили смо на другим местима ове књиге.

Ви ме питате о универзитету и науци и Академији наука и моме учешћу у њиховом раду. За члана Српске академије наука и уметности изабран сам 1959. године. После сам биран у још неке друге академије наука. Моја искуства о раду универзитета и академија потичу из Београда, мада сам пратио рад и других универзитета и академија, како код нас — у Југославији — тако и у Европи и свету уопште. Бавећи се историјском науком као историчар новог века морао сам улазити у проблеме универзитета и академије као средишта начног рада и научне мисли.

У исто време, као члан научног колектива Филозофског факултета и Универзитета у Београду и члан Одељења историјских наука САНУ десетине година учествовао сам у њиховом раду, улазио у суштине њиховог пословања и њиховог начина рада уопште. Ове врсте научних установа као врхунских носиоца научне мисли и рада имају своју посебну историју. Исто тако има своје посебности и организација рада у тим установама, заснована, пре свега, на начину самоуправљања. То ће се одразити најпре на универзитетима и на изграђивање научног лика њихових чланова. То ће се после пренети и на академије наука. У таквој средини на Београдском универзитету и у Српској академији наука и уметности ја сам провео свој век од 1930. до данас. Ту сам научио, и као научни радник на историјској науци и као члан колектива на универзитету, какав значај поступно постиже наука у новом веку нарочито од њиховог препорода у XVIII веку на даљи развој савременог човечанства у свим гранама тога развоја. У својим научним радовима, а и у одговорима на Ваша питања, довољно сам подвукао — као историчар новог века — значај продора научне мисли и њених метода у развоју материјалне и духовне културе савременог човечанства.

Већ сам подвукао да трећа индустријска револуција у другој половини XX века, управо захваљујући новим научним достигнућима, пре свега у фундаменталним и технолошким наукама, открива досад невиђене путеве свестраног развоја човечанства на нашој планети који ће доћи до пуног израза тек у XXI веку. Пажљиви посматрач развоја савременог света може да запази огроман напор поје-

диних људских заједница, пре свега оних најнапреднијих, да своје науке на универзитетима, академијама и научним установама уопште упуте у правцу развоја оних њихових грана које воде не само до нових научних достигнућа, него и до примене нових метода и достигнућа у развоју како своје привреде, тако и друштва уопште. Зато се толики значај придаје свуда па и овде код нас реформи наставе на универзитету, средњим и стручним школама. Јер, од добро образованих кадрова од највишег научног нивоа, преко висококвалификованих стручњака до квалификованог радника који опслужује машину, нема добро организованог рада у производњи и привреди уопште, а без тога ни високог стандарда становништва. Томе се слуда тежи па и код нас у Југославији. До ових сазнања сам долазио као научник, члан универзитета и академије.

Моја критичка осматрања продора научних метода у организацији како привреде уопште, тако и појединих привредних грана, било производње или саобраћаја или организације друштва уопште, показују да постоје крупни недостаци било то друштво капиталистичко или социјалистичко. Недостаци су тим видљивији уколико су поједина друштва и државе заосталије у свом развоју. То се тиче и социјалистичких друштава, па и Југославије. Криза у тим друштвима последњих година врло је изразита и значајна. У суштини посматрано социјалистичке револуције у савременом свету, почев од Октобарске револуције у Русији 1917. године, захватиле су најпре државе са полуразвијеним капиталистичким друштвом и привредом. Револуција је морала да убрза развој и привреде и друштва. Успело се добрим делом. Све те државе и њихове друштвене заједнице, па и Југославија, како сам већ рекао, прешле су из аграрне у аграрно индустријске државе. Међутим, развој науке и примена научних метода, пре свега у привреди, тако су нагло деловале на промену не само методе пословања, него и организације друштва уопште, да су довели до треће индустријске револуције у свету са недогледним последицама како развоја привреде, тако и друштва било оно капиталистичко или социјалистичко.

Пажљиви посматрач, као што сам већ рекао, може запазити утицај нових промена под утицајем савремених наука у савременом друштву било оно капиталистичко или социјалистичко. Рецимо: кад научник упореди број становништва, структуру друштва, водеће друштвене снаге у САД почетком овог века и концем овог века, видеће огромне промене. Почетком овог века на 95 милиона становника Уније, 40 милиона су били фармери. Концем овог века на 240 милиона становника ове Државе, фармера је било 5 милиона. Исто је тако и са бројем физичких радника. Уколико је више машина заменила људску и животињску радну снагу, утолико се смањивало учешће људи у физичком раду. Уместо њих и домаћих животиња дошла је машина. Смањивао се број физичких радника и фармера и повећавао се број висококвалификованог кадра у том друшву. Само научних радника сада има у САУ 2.700.000.

Исте промене настају и у начину руковођења привредом. Још почетком овог века људи врсте Форда у аутомобилској индустрији, Карнеџија у железничкој индустрији, давали су тон у развоју привреде у САУ. Затим преовлађују акционарска друштва где под утицајем нових услова пословања често пута главну реч не воде власници већине акција, него плаћени менаџери — вешто пословни људи. У последње време под утицајем свесрдног продора науке у све гране привредног деловања САУ, поред менаџера, све се више истичу научни-стручни колективи, који примењујући строго научне методе у производњи добара дају основне правце како развоја појединих предузећа и привредних грана, тако и у целини привреде уопште. Оваква привреда све више губи особине индивидуалног руковођења везаног за привредни интерес, а све више се усклађује са општим тежња-

ма и интересима друштвене заједнице као целине. Разумљиво је само по себи у оквиру примене научних метода у земљама социјалистичким постоје огромни напори за примену савремених научних метода не само при организацији друштва, него и при организацији производње и организацији привреде уопште. Само кроз научне радове читавог низа социолога XIX века ударени су научни темељи реформе савременог друштва у XX веку. У првом реду треба имати на уму радове Маркса и Енгелса, а у организацији револуције Лењина. У новим социјалистичким друштвима савременог света цени се наука због својих основних метода при проучавању не само историје друштва, него и његових основних линија будућег развоја савременог света. То се нарочито ценило у још довољно неразвијеним друштвима, пре свега у Европи и Азији, која су кроз друштвене револуције и примену научних метода, тежиле и теже убрзавању свог развоја. Зато није случајно да се у тим земљама, па и Југославији, после победе социјалистичке револуције, толико улаже средстава и напора не само за масовно проширивање општега и стручног образовања, него стварањем многобројних високих школа и научних установа уопште, почев од универзитета, академија и научних установа развне врсте, да се убрза развој заједнице што широм и темељнијом применом не само у производњи и размени добара, него убрзаним развојем материјалне и духовне културе уопште.

Већ сам подвукао да се добрим делом о томе успело. Међутим, убрзани процеси нових научних достигнућа изазвали су трећу индустријску револуцију у другој половини XX века. Све је то наметнуло савременим заједницама нове проблеме. Оне их морају решавати и да је тако види се сада из великих престојавања која се врше у свим социјалистичким заједницама данас, па и Југославији.

Пратим пажљиво сва престојавања у нашем друштву данас, а пре свега у нашој научној средини. У свим државама савременог света, биле капиталистичке или социјалистичке, улажу се огромни напори да развојем свих врста науке, пре свега оних које су потребне у новим привредним и друштвеним преображајима, убрзају те своје преображаје. Код нас то није тако једноставно. Кад то кажем не мислим само на политичаре, на које обично преносимо кривицу за све неуспехе у држави, него и на научне раднике. Политичар, по свом позиву, уско је везан за средину у којој ради. Разуме се, онда, зашто подлежу некад и неповољним утицајима те средине. Он по свом позиву треба гласача, па некад не бира средства да га придобије.

Научник не треба гласача. Он треба добар научни метод при решавању за живот важних проблема његове заједнице без обзира која је грана науке у питању. Никад у историји света није то начело научно избило на површину као данас. Мислим да је то основно што морају да схвате научни кадрови у Југославији, а пре свега они са универзитета, академија и института. Међутим, много је лакше поставити овакав захтев него бити строг у оцени да се по њему и поступи. И ми, научници, не толико као политичари, ипак смо везани за средину у којој живимо. У њој смо рођени, одрасли и примили све њене позитивне и негативне стране гледања те средине на прошлост, садашњост, и њену будућност. Ипак је у науци примарна, пре свега, самокритика. Кроз њу он мора да наметне самокритику и својој средини. Ако то не може, него подлеже стихији дневних збивања, а често и заблуда — онда се поставља питање колико научници и наука уопште под таквим условима испуњавају своје задатке.

Бојим се да у свим научним срединама Југославије постоје на избор недостаци ове врсте. Међутим, дубоко сам уверен да ће се то поступно превазилазити уколико наша наука, без обзира из које је републике и из којег је народа, не пренесе тежиште својих истраживања не на оно што је уско народно, верско и покрајин-

ско у прошлости и данашњици што вуче назад нашу заједницу. Него на оно што је прогресивно, научно оправдано и корисно како за целу заједницу, тако и за њене поједине делове. Томе ће највише допринети наша наука кад се држи строгих метода и начела својих и оцена вредности разне врсте било привредног, друштвеног или културног значаја неминовних за даљи развој како наше заједнице, тако и њених делова.

Ово су моја гледања као бившег члана Универзитета у Београду и члана српске академије наука и уметности на значај наука и њених метода за будући развој југословенске заједнице. Своја сам схватања изграђивао од ране младости, од почетка овог века учествујући у њеном развоју у XX веку и пратећи, као историчар, критички све промене које доживљавамо како ми у Југославији, тако и у Европи и целом свету.

То је мој одговор на Ваше питање — колико је мој позив професора универзитета, научника из историје новог века и члана академија, утицао на мене и на моје ставове по питању Југославије, историје њене прошлости, њеног стања данас и развоја њене будућности.

Ви професоре Чубриловићу припадате једном од првих нараштаја са изричито југословенском и националном мишљу. Како сте проживљавали разне промене међу југословенским народима у XX веку?

Ово питање Вама се наметало само по себи и разумљиво је да сте ми га поставили. Мени самом насупрот, много је теже на њега одговорити, него што се и мисли. У природи је људској кад човек зађе у старије године да оцењује свој протекли део живота. Међутим, то није ни једноставно, ни лако. Услед разних утицаја општег и посебног значаја човек као једна од безбројних јединки људске заједнице, субјективистички посматра свој однос према заједници била она породица, општина, земља, народ, држава или шира људска заједница. Он у тим заједницама дејствује под утицајем објективних и субјективних чинилаца и укључује себе у те заједнице и њихова историјска збивања као њихову јединку, али са својим особеним гледањима на историјска збивања и његова учешћа у тим збивањима. Ово се посебно односи на тако мешане заједнице у којима ми живимо на Балкану и у Југославији. У сукобима разних врста етнокултурног и друштвено-политичког значаја, често пута тако међусобно супротним да доводе до унутрашњих криза и сукоба који онда доводе до правих ратова. Нити је било нити је сада лако снаћи се појединцу у нашој заједници почев од неписмених и полуписмених сељачких и радничких маса до нас високообразованих људи на универзитетима, академијама и институтима.

Проживљавао сам историју југословенских народа и њихових заједница од почетка до конца XX века. Учествовао сам непосредно и посредно у свим великим променама и кризама било ратним или мирнодопским кроз које смо пролазили у овом веку. Из мога личног искуства знам, како је тешко било нашем школованом човеку у XX веку да савлада у себи све оно уско верско, народно, покрајинско, изграђено на овом раскршћу светских цивилизација и култура и званих и независних утицаја који изазивају унутрашње супротности у крилу југословенских народа.

Рођен сам и као дете одгојен у српској средини са свим њеним традицијама ослободилачких тежњи српског народа, које посебно долазе до израза у XIX веку у борбама против стране власти — Турског царства и Хабзбуршке монархије. У исто време, чим сам пошао у средњу школу у Тузли, 1908. године ушао сам у нове покрете ширих југословенских размера које је донео собом XIX век.

О постанку и развоју југословенске културне и политичке мисли писао сам у мојим научним радовима из историје југословенских народа XIX века. Припа-

дам најмлађем нараштају југословенске националне омладине из конца XIX и почетак XX века. Припадам оној групи југословенске национално револуционарне омладине који је био за борбу до уништења стране власти у југословенским земљама и за уједињење југословенских народа у једну државу.

У процесу због сарајевског атентата, 1914. године, почевши од Гаврила Принципа, сви смо као узрок атентату на аустроугарског престолонаследника, Франца Фердинанда, навели да желимо ослобођење и уједињење свих југословенских народа у једну државу.

И ја сам се у том смислу изјаснио. И од тога времена и после стварања југословенске државе 1918. године до данас нисам отступао. И као научник и као јавни радник, борио сам се за ову заједницу. Међутим, ми дечаци из почетка овог века ни слутили нисмо, како ће то ићи много теже с пуно унутрашњих криза, верских, народних и покрајинских супротности. Све је то сложена заједница, каква је југословенска, носила сама собом. С тим се морало рачунати и данас се мора рачунати. При том треба имати у виду оно што спаја и раздваја наше земље и народе. О том сам размишљао, проучавао, као научник, из новије прошлости наше, пре свега мога завичаја Босне и Херцеговине. Њена етничко-културна мешаност и централни географски положај намећу саме по себи нама школованим људима из њене средине да све то имамо у виду. Треба да се трудимо, да пређемо постојеће супротности у крилу њене заједнице и на основу реалних интереса народних маса да се развијају у једној напредној, социјалистичкој заједници изразито демократској и са задатком: кроз бољу организацију друштва и привреде за бољи живот како појединаца, тако и целе заједнице. При томе морамо имати у виду моћне интеграционе процесе савремене Европе и савременог света уопште, који дејствују у том правцу свуда у свету, па и код нас. Морамо се трудити да подршку за ову линију нашег развоја усклађену са развојем савременог света, тражимо не код конзервативних друштвено-политичких снага код нас и у Европи, него код напредних друштвено-политичких покрета који данас свесно и подсвесно дејствују у изграђивању европске заједнице од Антлантика до Урала са великим визијама светске заједнице наше Планете.

То су моје визије развоја савременог света и његових цивилизација, народа и држава под утицајем моћних интегралних процеса који ће у XXI веку победити, тражећи оно што спаја народе. У тај интеграциони процес савремене Европе и савременог света, који се посебно развија последњих векова, ушли смо и ми, југословенски народу, у XIX и XX веку.

О томе сам писао у мојим научним расправама као историчар. Тражио сам научну основу у мојој југословенској, националној, државној мисли коју сам на основу ранијег развика те мисли усвајао у својој правој младости.

Поред свих криза кроз које пролазимо, и у којима смо и сад, никад се нисам поколебао. Ни у првом светском рату, ни у другом светском рату нисам губио уверење да ће југословенски народи пребродити кризе и у првом светском рату 1918. на рушевинама Хабзбуршке монархије створити своју државу. У другом светском рату после слома старе буржоаске Југославије, никад нисам посумњао да се неће обновити. Тешко ми је о томе говорити, јер што износим може некад изгледати самохвалисање. Уосталом, износим своја гледишта а сваки читалац има право да их критички осмотри, одобри или одбаца.

Од почетка кад се јавља идеја југословенства, од прве половине прошлог века, све до данас, нису расчишћене неке основне ствари са стварањем најпре културне, па политичке заједнице југословенских народа. Како ускладити ту заједницу, била она културна или политичка?

Историчар ово питање у историјској науци XIX и XX века проучава врло интензивно. И ја сам га проучавао. Основно питање јесте, да ли југословенска мисао предпоставља негацију културне и политичке мисли појединих југословенских народа или је синтеза њихових културних и политичких тежњи у XIX и XX веку. Постоје разна тумачења код наших историчара. Нећу улазити у критику. Даћу само своје уверење и своје сазнање. При том полазим од себе самог, а онда на основу проучавања историје покрета и људи у југословенским земљама, или културни или политички, што се тиче овог питања.

Кад се мене тиче, већ сам у претходним излагањима рекао да потичем из српске заједнице пореклом из Босанске крајине, да сам у детињству одгојен у ускосрпском смислу посебно повезано са ослободилачким покретима српског народа, пре свега у Босанској крајини у XIX веку. Прешао сам на ширу југословенску националну и државну мисао у почетку овог века већ као ђак у нижим разредима гимназије. У сарајевском процесу тако сам 1914. године се изјаснио: „Ја сам Србохрват, волим и један и други народ и сматрам за обавезу да радим и за један и за други народ.”

Колико сам могао сам себе пратити у суштини посматрано, нисам се променио од 1914. до 1989. године. Остао сам Србин, али као део југословенске заједнице и стално сам се трудио и као јавни радник и као научник да ускладим моје српско осећање и тежњу са општејугословенским тежњама других југословенских народа почевши од Словенаца на северу земље, до Македонаца на југу.

Пратио сам и пратим кризе кроз које пролази наша заједница у XX веку. Разумем те кризе, пре свега као историчар, јер познајем историју Балкана и наших земаља као раскрснице култура и цивилизација и друштвене мисли у Европи. Зато су за мене као историчара културне и националне супротности разумљиве. Али исто тако као историчару и посматрачу збивања данас код нас и у свету јасно ми је и разумљиво утицај нових цивилизација светских размера пре свега кроз индустријске револуције које дејствују на ублажавање супротности и јачање унутрашњих интеграционих снага у нашој средини. То је у интересу мога народа, зато сам управо Југословен, јер сам Србин. До овог схватања сам дошао од мојих млађих дана подсвесно осећајући да због своје етничке мешаности са другим југословенским народима, пре свега Хрватима, уједињење српског народа се може остварити само у оквиру заједнице југословенских народа. Доцнија научна проучавања историје југословенских народа и њихових међусобних односа, пре свега Срба и Хрвата, само су ми потврђивала ова схватања и уверења. То се потврдило у бурним временима XX века целе Европе и наше земље. Пролазимо кроз велике кризе унутрашње политике и међународне политике а ипак се назире светлији видици XXI века да ће се те све кризе превазићи.

Кад сам већ код овог питања зачудио сам се да последњих година назив „Југословен” добија посебан политички значај. У првим пописима становништва после 1918. колико знам, овај назив није унесен. Да ли је назив „Југословен” негација усконационалних назива: Хрват, Србин, Македонац итд, или је име заједнице тих народа је питање које се од почетка поставља у југословенским покретима у нашој земљи? Југословенство као интеграција јавља се у одређеним културним круговима, пре свега код Хрвата. Код њих су супротности схватања из разних разлога дубље, изразитије него код Срба. О Словенцима да не говоримо, јер од Илирског препорода наовамо они имају свој развој. Њега треба разумети и проучавати. Без сумње да је у нашој средини било људи још у XIX веку који су југословенство схватили као негацију културно политичких вредности појединих југословенских народа. То је дошло до израза нарочито од другог светског рата наовамо. Тако се у нашој државној статистици после 1945. унело у попис

становништва „Југословен” као ознака посебне групе мимо назива југословенских народа: Срби, Хрвати, Словенци, Македонци, Црногорци, Муслимани. Мислим да је намера била добронамерна, али је изазвала врло чудне политичке последице.

У попису становништва 1981. око 1.250.000 грађана наше државе изјаснили су се као Југословени. И ја сам био међу њима, не зато што нисам Србин, већ управо с тога што сам Србин сматрао сам да сам Југословен. Имало је то чудне последице. У нашој заједници без сумње да су се изјаснили као Југословени људи са најнапреднијим гледањима на међунационалне односе. С тим су хтели да покажу колико верују у заједницу узимајући заједничко име а с тим се не одричући свог усконародног. Испало је супротно. За јавне раднике који су се изјаснили као Југословени није постојао „кључ” у разним изборима у Југославији, па и у Босни и Херцеговини. Није се питало за ту врсту људи ко су, шта вреде и којој народности и вери припадају, па да имају предност, управо, да буду бирани јер су као Југословени показали своју ширину. Они се искључују, јер нису по версконационалном „кључу”. Зато ме, извините ви моји земљаци у Босни и Херцеговини. Не да ме огорчио, него ме растужио случај Здравка Грeba. Пошто се изјаснио као Југословен, а по верском кључу у Босни и Херцеговини, бирају се само православни, католици и муслимани — Срби, Хрвати и Муслимани, он није могао бити биран у Председништво СФРЈ.

Ко је за то крив? Данас је мало тешко рећи. Како се почело као да се враћамо у XIX век, доба давно превазиђено у свету. Једно ме, ипак, теши и охрабрује у свим тим кризама мало учествују народне масе. Њима је основно питање хлеба — економска криза и инфлација — свуда у Југославији, па и у Босни и Херцеговини. Код школованих нараштаја јављају се нови људи и нове тежње ширег значаја. Самим тим мање усковерске и националне, а више општејугословенске, савремене. Зато сам дубоко уверен да ће југословенска културна и национална мисао победити усковерске и националне снаге прошлости. За Босну и Херцеговину то је животно питање. У мојим научним излагањима у овој књизи изнео сам и основне поставке развитка Босне и Херцеговине до XX века и у томе веку. Оне дејствују у правцу прогреса како Босне и Херцеговине, тако и целе балканске и европске заједнице. Уколико се будемо мање бактали око међусобних размирица верско-политичког значаја, а више се посветили реалним проблемима — приредног и културно-политичког значаја — који стоје пред нама и будемо их успешно решавали, — превазићи ћемо већ и онако застареле културно-политичке супротности нагомилане вековима. А требаће дуже времена но што смо мислили да се оне уклоне или ублаже. Што нисмо успели у XX успећемо у XXI веку. Нараштаји XX века много су свршили и свршавају. И ја сам из тога доба. Посматрајући и као учесник и историчар XX века, сматрам да смо у много чему успели, а и грешили. Тако је у историји свих људских друштава, па и у нашој. На новим нараштајима који долазе је да исправе то што смо грешили и да наставе оно на чему смо добро радили градећи нове путеве развоја наше земље.

Југословенска мисао без сумње је једна од прогресивних која ће се развијати и у XXI веку, проширити се на ширу општебалканску и европску друштвену мисао. Зато и поред свег критицизма према прошлости и садашњости нашој и наше заједнице верујем у њену будућност као што верујем у будућност и прогрес човечанства. Без такве вере, какве су понекад биле прилике код нас, а понекад су и данас, тешко би било живети.